4. Kozlovski V. Konjunktiv und Ausdruck der „Realan Modalität“ / V. Kozlovski // 2. Ukrainisch-Bazerische Germanistentagung. Nationale Iwan-Franko-Universität L’wiw. – L’wiw : BaK, 2004. – S. 205-212.

5. Liedtke F. Pragmatische Syntax / F. Liedtke, F. Hundsnurscher. – Tübingen : Max Niemeyer, 2001. – 301 S.

6. Залевская А. А. Введение в психолингвистику / Залевская А. А. – М. : Моск. гос. гуманит. ун-т, 2000. – 384 с.

7. Шведова Н. Ю. Русская грамматика / Шведова Н. Ю. – М. : Наука, 1980. –Т. 2. Синтаксис - 1980. – 890 с.

8. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / Леонтьев А. Н. – М. : Политиздат, 1977. – 304 с.

9. Козьмин О. Г. Теоретическая фонетика немецкого языка / Козьмин О. Г., Богомазова Т. С., Хицко Л. И. – М. : Высшая школа, 1990. – 224 с.

10. Всеволодова М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка / Всеволодова М. В. – М. : МГУ, 2000. – 502 с.

11. Приходько А. М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові / Приходько А. М. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 292 с.

12. Данилевская Н. В. Место оценки в чередовании старого и нового знания (на материале научного текста) / Н. В. Данилевская // Филологические науки. – 2005. – № 4. – С. 60-69.

13. Голев Н. Д. Русский анекдот как игровой текст. Труды по лингвистике [Электронный ресурс] / Голев Н. Д. – Режим доступа к материалам : http://lingvo.asu.ru/golev/articles/z58.html (cited 04.11.07)

14. Шмелева Е. Я. Рассказывание анекдота как жанр современной русской речи: проблемы вариативности / Е. Я. Шмелева, А. Д. Шмелев // Жанры речи. - 1999. – С. 18-24.

15. Гаспаров Б. М. Язык. Память. Образ. Лингвистика языкового существования / Гаспаров Б. М. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 134 с.

16. Булыгина Т. В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 574 с.

УДК 811.161.2’01’06’372

ДИНАМІЧНІ ЗМІНИ В СЕМНОМУ СКЛАДІ ПОНЯТЬ «БАТЬКО» ТА «ДЯДЬКО»

Карпенко О.О., студент

Запорізький національний університет

У статті аналізується динаміка семантичних змін у назвах спорідненості «батько» та «дядько» в період староукраїнської та нової української мови.

Ключові слова: назви спорідненості, семантика, сема, гіперо-гіпонімія, полісемія, синонімія.

Карпенко А.А. ДИНАМИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ В СЕМНОМ СОСТАВЕ ПОНЯТИЙ «БАТЬКО» И «ДЯДЬКО» / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье анализируется динамика семантических изменений в названиях родства «батько» и «дядько» в период староукраинского и нового украинского языка.

Ключевые слова: названия родства, семантика, сема, гиперо-гипонимия, полисемия, синонимия.

Karpenko A.A. DYNAMIC CHANGES IN SEMNOM COMPOSITION OF CONCEPTS «BAT'KO» AND «DYAD'KO» / Zaporizhzhya national university, Ukraine.

In the article conducted looking after the dynamics of semantic changes in the names of cognation of «bat'ko» and «dyad'ko» in the period of staroukrainskogo and new Ukrainian.

Key words: cognation, semantics, sema, gipero-giponimiya, polysemy, sinonimiya.

До найдавнішої групи лексики української мови належать слова, які називають осіб за родинними взаєминами [2, 69]. Вони є результатом тривалого розвитку культури, а отже, і мови, та являють собою

окрему систему, яка деталізує соціальну структуру спільноти. Терміни, які називають родинні взаємини, – це «не просто набір слів, вони є певною системою, і ці системи відрізняються у різних народів, в різних мовах» [3].

Назви близьких та далеких членів родини неодноразово були об'єктом вивчення лінгвістів представників різних напрямків: етнографічного (М.Гримич), етимологічного (А.Бурячок, О.Трубачов), вивчалося їхнє словотворення (О.Микитин) тощо. При цьому констатуємо, що в наукових працях рідко натрапляємо на елементи порівняльно-історичного аналізу семантичних змін у словах на позначення спорідненості. Цим зумовлена **актуальність теми** дослідження, м**етою** якого є аналіз динамічних семантичних змін у семному обсягу двох репрезентативних слів на позначення назв родинних зв'язків «батько» та «дядько».

Ба́тько – поняття, яким позначається відношення повної спорідненості, для вираження якого в сучасній українській мові найчастіше вживаються іменники «ба́тько» і «та́то» [1, 10].

Наприклад, в «Історичному словнику українського язика» за редакцією Є. Тимченка до вокабули *«ба́тько»* наводяться два семні поля: 1. Отець. 2. Духовний отець, пан-отець (Тим І 61). Перше значення є основним, а тим часом інше утворилося шляхом розширення семантики першого.

Розширення семантики слова «батько» фіксуємо у відредагованому Б. Грінченком «Словнику української мови», де крім вказаних значень є ще значення «головатий батько» (отецъ на свадьбѢ) та «вечернишний батько» (хозяинъ хаты, въ которой бывають вечерниці) (Гр І 33). Ці значення у словнику подаються як похідні від «рідний батько». Окрім того, вчений звернув увагу на відтінки в основному значенні, які виражають відношення поваги до старшої за віком людини (Гр І 33).

З часом до основного значення слова додавалися нові, які здебільшого мали переносне значення або вживалися за аналогією до основного. У словниковій статті «Великого тлумачного словника сучасної української мови» (надалі ВТССУМ) зафіксовано п'ять значень іменника, три з яких не фіксувалися у вже згадуваних вокабуляріях: **Ба́тько** … 2. перен. Основоположник якого-небудь учення, якої-небудь галузі науки, мистецтва і т. ін. 3. Шанобливе називання козацької старшини, отаманів тощо… 5. Самець стосовно до свого потомства (ВТССУМ 64).

Основа «батьк» стала твірною для багатьох афіксальних похідних, що виражають найчастіше те саме лексичне значення, як і вершинний іменник. Здебільшого це демінутиви, які утворилися за допомогою таких мутаційних суфіксів: **-оньк-(о)** – *батонько* (Гр І 33), **-ечк-(о)** – *батечко* (ВТССУМ 63), **-еньк-(о)** – *батенько* (Тим І 61), **-очк-(о)** – *батіночко* (Гр І 33), **-унь- (о)** – *батуньо* (Гр І 33), **-усь- (о)** – *батусьо* (Гр І 33). Ці суфікси, за спостереженнями Оксани Микитин, є словотвірними формантами при творенні демінутивних похідних для всіх іменників чоловічого роду назв спорідненості та свояцтва [4, 17]. Пейоративні варіанти до слова «батько» в жодному з розглянутих словників нами не були зафіксовані, ймовірно, це пов'язано з тим, що в українських родинах завжди прищеплюється повага до батьків, а тому згрубіло-зневажливі похідні до таких понять утворюються рідко, або не утворюються зовсім.

Зафіксовані також динамічні парадигматичні зв'язки слова. Ще в період староукраїнської мови синонімом до вершинної лексеми був іменник *«отець»*, хоча це слово мало декілька значень, часто відмінних від основного. У словнику за редакцією Л. Гумецької подаються наступні вторинні значення цієї вокабули: **Отєць** … 2. (той, хто користується повагою як батько і піклується про когось) батько, отець, опікун; 3. (лише у множині) предки; 4. (титул служителів культу) отець; 5. (звичайно в множині) (тлумачі християнського вчення) отці; 6. (в християнській релігії перша особа святої тройці) бог отець; 7. (епітет папи римського) отець (Гум ІІ 103). У сучасній мові іменник «отець», на думку А. Бурячка, вже належить до діалектного рівня [1, 14].

Іншим часто вживаним синонімом до вокабули «батько» є іменник *«та́то»*, який у сучасній мові витіснив назву «отець» і вживається порівняно частіше за вершинне слово «батько». У досліджених нами вокабуляріях цей іменник наявний тільки у двох: у словнику за редакцією Б. Грінченка та у ВТССУМ.

Твірна основа іменника виявилася продуктивною, від неї утворилася велика кількість похідних, головним чином із мутаційними суфіксами: **-к-(о)** – *татко* (ВТССУМ 1433), **-оньк-(о)** – *татонько* (Гр IV 249), **-очк-(о)** – *таточко* (Гр IV 249), **-еньк-(о)** – *татенько* (ВТССУМ 1433), **-унь-(о)** –*татуньо* (ВТССУМ 1433), **-уль-(о)** – *татульо* (ВТССУМ 1433), **-уньць-(о)** – *татунцьо* (ВТССУМ 1433), **-усь-(о)** – *татусь*, *татусьо* (ВТССУМ 1433) та ін.

Синонімами до вокабули «батько» можуть бути такі говіркові варіанти, як «ба́тя», «неньо», «дядик». Професор Є. Тимченко подає таку тлумачну словникову статтю до вокабули *«батя»*: **Батя,** *рм. Батько, отець* (Тим І 61). У словнику В. Даля зазначено, що це слово, окрім головного значення, має також стилістичне забарвлення та вживається в бандитському жаргоні на позначення ватажка (Даль І 55). Діалектним слід вважати іменник *«неньо»*, хоча в словнику за редакцією Б. Грінченка подається його тлумачення без відповідної ремарки: **Неньо**, Отецъ, батюшка (Гр ІІ 552). Тим часом у ВТССУМ вже зазначено, що цей синонім є діалектним варіантом до лексеми «батько» (ВТССУМ 769). Менш відомий

діалектний іменник *«дядик»*. У ВТССУМ зазначено, що він є західноукраїнським варіантом до «батька» (ВТССУМ 333).

Окрім того синонімом до вершинної лексеми є також іменник *«нáпа»*, який активно використовується в говорах південно-східного наріччя української мови. Однак у словнику за редакцією Б. Грінченка це слово має зовсім інше тлумачення: **Пáпа**. І. Папа, римскій первосвященникъ. ІІ. Пап, детск. ХлЂб (Гр ІІІ 95). У словнику сучасної мови іменник «папа» має лише перше значення. В. Даль у своєму словнику як одне із значень розглядуваного іменника називає також відношення поняття спорідненості «батько» (Даль ІІ). Ці дані можуть свідчити про те, що іменник «папа» прийшов у південно-східні говори через посередництво російської мови і є поширеним побутовим росіянізмом.

До вокабули «бáтько» близька за семантикою вокабула *«бáтюшка»*, основа якої є похідною, втім з часом слово набуло самостійного значення. Наприклад, у словнику за редакцією Б. Грінченка: **Бáтюшка**, Священникъ, батюшка. Ум. Батюшечка (Гр І 33). У ВТССУМ: **Бáтюшка**, розм. Те саме, що піп (ВТССУМ 64). У післяреволюційні часи це слово стало архаїзмом, але після повернення українців до споконвічних релігійних традицій іменник «батюшка» починає знову вживатися, але вже тільки як звертання до релігійної особи чи церковний термін.

Аналіз назви спорідненості «батько» дозволяє зробити висновок, що семний склад цієї лексеми стабільний, а отже, можна стверджувати факт стійкості семантики цієї назви.

Рідний брат батька або матері – поняття, яким позначається відношення спорідненості за боковою лінією, в українській мові виражається іменником *«дядько»* [1, 81].

Іменник *«дядько»* є стилістично нейтральним і поширений в усіх говорах української мови. У словниках староукраїнської мови він відображений у таких значеннях: **Дядко**, Брат батьків або материн, стрий, вуйко, чоловік середнього віку (Тим ІІ 865). Цей та інші словники виявляють той факт, що у староукраїнський період розвитку мови вокабула «дядько» мала найчастіше одне-два значення. Втім уже у словнику за редакцією Б. Грінченка це слово активно вживається в контекстах, де фіксується із переносними значеннями та у фразеологічних зворотах: **Дядько** … 2) ЧеловЂкъ среднЂхъ лЂтъ… 4) *Дядька накласти.* Перепутать основу во время основанія (Гр. І 462). Деякі з вторинних значень, які не фіксуються у попередніх словниках, знаходимо у словнику сучасної мови: **Дядько** … 3. розм. Селянин (перев. з відсталими поглядами). 4. заст. Особа (зазвичай унтер-офіцер), якій доручалося навчання новобранців у царській армії (ВТССУМ 333).

У сучасній мові іменник «дядько» є стилістично нейтральним. Хоча А. Бурячок наполягає на тому, що в давньоруській мові «слово мало демінутивний характер і утворилося від невивідної форми *«дядя»*» [1, 84]. Проте в жодному зі словників староукраїнської чи сучасної мови ця особливість не зафіксована.

В українських говорах синонімом до вокабули «дядя» є іменник *«дядьо»*. Наприклад, у словнику за редакцією Б. Грінченка: **Дядьо**, 1) Дядя. 2) Отецъ (Гр І 462). Як бачимо, у вченого зафіксоване також діалектне значення до цієї вокабули – батько, але вже у ВТССУМ воно не наводиться (ВТССУМ 333).

В українській говірковій мові існує розрізнення понять «дядько по матері» та «дядько по батькові», для першого вживається іменник «вуй», а для другого – «стрий». Вершинне поняття в цій системі є гіперонімом, а назви «вуй» та «стрий» – словами гіпонімами.

Іменник *«вуй»* був поширений уже в староукраїнській мові, наприклад, у словнику за редакцією Є. Тимченка подається така стаття: **Вуй**, Дядьо, материн брат (Тим І 354). Подібне тлумачення і в сучасній мові, але в ній цей іменник вживається як діалектний синонім до вершинної вокабули, чого не зазначено у словнику за редакцією Є. Тимченка: **Вуйко**, діал. 1. Дядько з боку матері, брат матері. 2. Про старшого віком чоловіка (звичайно в шанобливому звертанні) (ВТССУМ 212).

Іменник *«стрий»*, як і «вуй» тлумачиться ще в словниках староукраїнської мови, наприклад, у Л. Гумецької: **Стрийко** *(батьків брат)* дядько, діал. стрийко (Гум ІІ 341). Не змінилося його значення і в говорах сучасної мови: **Стрий**, зах. Дядько по батькові, брат батька та чоловік батькової сестри (ВТССУМ 1402).

Від слів «дядько» та «стрий» утворилися також похідні слова за допомогою суфіксів, які мають демінутивне значення: **-ечк-(о)** – *дядечко* (Гр І 462), **-усь-** – *дядюсь* (Гр І 462), **-к-(о)** – *стрийко* (ВТССУМ 1402).

Помітним є той факт, що іменник «дядько» не має, якщо не враховувати діалектні варіанти, загальновживаних синонімів. Цей факт можна пов’язати з тим, що лексема «дядько» належить до понять бокової лінії спорідненості, які у порівнянні з поняттями повної спорідненості, в українській мові мають збідніле лексико-семантичне гніздо.

Отже, поняття «дядько» в українській мові має широке коло вторинних значень, більшість з яких відомі ще з XIV – XV ст. та функціонують також у сучасній мові. Окрім того, у ряді західноукраїнських

говорів збереглося розмежування основного поняття на значення «дядько по матері» («вуй») та «дядько по батькові» («стрий»).

Таким чином, семантичне та лексичне гніздо розглянутих понять спорідненості «батько» та «дядько» мають здебільшого ті значення, які стосуються безпосередньо родинних взаємин, а більшість своїх вторинних значень вони набули чи втратили на певному етапі становлення та розвитку сучасної мови. Окрім того, варто відзначити також синонімію слів «батько» на загальновживаному («тато», «отець», «папа») і діалектному рівні («неньо», «батя», «дядик») та «дядько» («стрий», «вуйко»). На сьогодні ці назви потребують особливої уваги з боку науковців, адже в нашому суспільстві поступово відбувається нівеляція понять, які стосуються сфери духовного життя українців, внаслідок чого зникають деякі зі значень слів на позначення родинних зв'язків.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

Гр I – Грінченко Б. Словарь української мови: У 4 т. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1958. – Т. 1: А – Ж. – 539 с.

Гр II – Грінченко Б. Словарь української мови: У 4 т. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1958. – Т. 2: З – Н. – 578 с.

Гр IV – Грінченко Б. Словарь української мови: У 4 т. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1958. – Т. 4: Р – Я. – 568 с.

Гум II – Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.: У 2 т. / Ред. колегія Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький. – К.: Наук. думка, 1978. – Т. 2. – 593 с.

Даль I – Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: Т. 1: А – З. – 1989. – 699 с.

Тим I – Історичний словник українського язика / Уклад. Є. Тимченко, Є. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко. – Київ – Харків: Державне видавництво України, 1930. – Т. 1: А – Ж.– 552 с.

Тим II – Історичний словник українського язика / Ред. Є. Тимченко – Київ – Харків: «Видавництво: Українська радянська енциклопедія», 1932. – Т. 1: А – Ж. Зошит ІІ: Г – Ж. – 422 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія української мови. Лексика і фразеологія / В. М. Русанівський, В. Р. Німчук, І. П. Чепіга. – К.: Наук. думка, 1983. – 743 с.
2. Микитин О. Словотворчі можливості назв спорідненості та свояцтва в сучасній українській мові // Наукові записки. – Випуск 23. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2000. – 180 с.
3. Бурячок А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1961. – 200 с.
4. Щербак А. Помни родство свое // www. familii. ru/onomastika/onomastika_other/1444.

УДК [811.161.2+811.163.1]:821.161.2"8"

СТАРОСЛОВ'ЯНІЗМИ В ПОЕМІ І.ФРАНКА "СМЕРТЬ КАЇНА" (СЕМАНТИЧНИЙ І СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТИ)

Корнієнко С.І., к. філол. н., доцент

Бердянський державний педагогічний університет

У статті здійснено семантико-стилістичний аналіз старослов'янізмів, виявлених у поемі І. Франка "Смерть Каїна".

Ключові слова: старослов'янізми, лексика, поема, семантика, стилістичні функції слів.

Корниенко С.И. СТАРОСЛАВЯНИЗМЫ В ПОЭМЕ И.ФРАНКО "СМЕРТЬ КАИНА" (СЕМАНТИЧЕСКИЙ И СТИЛИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ) / Бердянский государственный педагогический университет, Украина.